

„Csángó kutatás” a tilalmas időkben

Őszintén be kell vallanom, hogy első alkalommal teljesen véletlenül kerültem Moldvába a csángómagyarok közé. Azt viszont már a magam érdemének tudhatom, hogy felismertem a csángómagyarok által őrzött, s a magyar művelődés szempontjából fontos kulturális értékeket, és immár több mint fél évszázada lehetőségeim szerint igyekszem szolgálni ennek a szerencsétlen sorsú, de annál patinásabb szellemi örökséget hordozó népcsoportunk hagyományainak számbavételét és közkinccsé tételét. Úgy kezdődött, hogy két ifjúkori, akkoriban orvostanhallgató barátommal, az 1960-as évek elején eljutottam Erdélybe, először Marosvásárhelyre, onnan pedig az ifjú orvosok szülőföldjére: a Nyíki menti Rugonfalvára, Homoródalmásra, Csíkszeredába, Sepsiszentgyörgyre, majd bejártuk és megszerettük a Székelyföld nagy részét. Mikor aztán elvégeztük az egyetemeinket – ők az orvosit, én az agrármérnököt – erdélyi barátaink nem a szülőföldjükön kaptak állást, hanem az akkori romániai szokás szerint a Kárpátokon túlra, vagyis a Regátba – az egykori királyi Romániába helyezték őket. Onnan, esetünkben Moldvából írták, hogy új szolgálati helyükön olyan települések körorvosai, kórházi orvosai lettek, ahol nagyon érdekes, a székelyhez is hasonlító, olykor románnal is kevert nyelvet beszél a néhány falu népe. Elhatároztuk, hogy a nyári szabadságunk idején meglátogatjuk őket moldvai otthonaikban és közelebről is megnézzük azokat a „moldvai magyarokat”.

A magam részéről nem mentem egészen tudatlanul. Bár mint gazdász végzettségű embertől nem volt elvárható, hogy tájékozott legyek Moldova etnikai viszonyaiival, de akkor már bekapcsolódtam a budapesti Néprajzi Múzeum önkéntes gyűjtők számára szervezett mozgalmába, több díjnyertes néprajzi pályázatot készítettem, és a gyűjtőket szervező Morvay Pétertől eltanultam annyit, hogy érzékeljem a hagyományos népelet kutatásának tudományos és nemzeti jelentőségét.

1966 nyarán került sor első moldvai utamra. Az Ojtozi-szoroson át jutottunk el Kelemen András barátommal az akkoriban Gheorghiu-Dejnek nevezett Onyestre, onnan pedig a Szeret folyót jobb felől kísérő dombok közé ékelte Csíkfaluba és Külsőrekecsinbe. Itt találkoztam és beszéltem életemben először csángómagyar emberrel, itt szembesültem először hagyományos életmódjukkal, nyelvújítás előtti korból való beszédükkel, középkorias elemeket tartalmazó viseletükkel, szokásaikkal, életmódjukkal. Úgy éreztem, mintha néprajzi olvasmányaim lapjai keltek volna életre, mintha évszázados okleveleink szólaltak volna meg a zsúpos, zsindeletes fedelű házakban élő, régóta „ittfelejtett” magyarok száján. Ők pedig úgy hallgatták a Magyarországról szóló beszámolóinkat, mintha az Óperenciás tengeren túlról mesélnék nekik. Szeretnivaló naivsággal tudakozódtak és válaszoltak kérdéseimre. Úgy éreztem magam, mint egy hátráló időutazás részese, aki rátalált a magyar műveltség feltáratlan forrásvidékére. Tudtam, hogy kincsre leltem, de

még nem érzékelttem, mekkora értéket jelent ez a szellemi vagyon. Jellemző a felismerés erősségére, hogy úgy éreztem, le kell írnom ennek az első moldvai utamnak részleteit, meg kell ragadnom az élmény varázsát, amit aztán később meg is jelentettem. (Halász 2004b.)

Hazatérésem után első utam az akkor még a Nemzeti Múzeum oldalában lévő Országos Széchényi Könyvtárba vezetett, s meglepődve láttam, hogy a moldvai magyarokkal foglalkozó szakirodalom jelentős részét általános iskolai osztálytársam, Domokos Ádám édesapja, Domokos Pál Péter írta. A tanár úr párszáz méterre lakott szüleimtől, nem kellett tehát messzire mennem, édesanyámék Kruspér utcai házától, hogy élőszóval is választ kaphassak tőle mindazokra a kérdésekre, amikkel szembekerültem első moldvai utamon.

Már akkor megfogant bennem a nemzeti szolgálat terve és lehetősége. Akkoriban szerveződött a magyar néprajztudomány három nagy vállalkozása, a Magyar Néprajzi Atlasz, a Magyar Néprajzi Lexikon és a Magyar Néprajz kötetekének összeállítása, s úgy éreztem ezt a lehetőséget, ami moldvai helyismeretem, személyes kapcsolataim révén megnyílt előttem, arra kell felhasználnom, hogy a csángómagyarok által földrajzi, vallási, etnikai politikai elszigeteltségükben megőrzött kulturális örökségből minél több kerülhessen ezekbe az akkor még csak tervezett és az anyaggyűjtés szakaszában lévő kötetekbe, gazdagítva a magyar néprajzi anyagot és dokumentálva a moldvai csángók magyarságát.

Gyakorlatilag innen, az 1966-os esztendő második felétől számítom azt az időt, amit a moldvai csángómagyarok kutatásával töltöttem és töltök. Persze ez a munka nem olyan volt, mint ha egy kutatóintézet, vagy néprajzi tanszék, múzeum gondosan felépített munkatervébe illesztve valósult volna meg, hiszen sem az Agrár-egyetemen, sem az Agrárgazdasági Kutatóintézetben, de még a Magyar Művelődési Intézetben vagy a Duna Televízióban sem tartozott munkaköri kötelességeim közé a moldvai csángó népelet gyűjtése és kutatása. Ezzel kizárólag hivatalos munkaidőmön kívül, szabadságom idején, vagy – horribile dictu! – a munkaidőből elcsípett morzsákban, majd 2010-től – immár 'de facto' és 'de jure' – nyugdíjasként dolgozhattam és dolgozhatok. De rápillantva a moldvai magyarokkal foglalkozó írásaim – cikkeim, tanulmányaim, könyveim, előadásaim, valamint közreműködésemmel készült filmjeim, lexikonokba került szócikkeim – mintegy félezres tételszámú jegyzékére, ha nem is lehetek különösebben elégedett, talán szégyenkezésre sincs okom.

Ez a gyűjtő- és kutatómunka azonban, mint a következőkből kiderül, meglehetősen rapszodikus, hogy úgy mondjam esetleges volt. Bár igyekeztem gyűjtőmunkámat biológiai érdeklődésem és agrármérnöki végzettségem meghatározta sínen tartani, nem állíthatom, hogy ezekről a pályáktól a gyűjtés vagy a közlés alkalmi lehetőségei olykor nem térítettek el. De talán ezek a kitérők sem váltak munkám kárára. A közlés tekintetében pedig igyekeztem minden alkalmat kihasználni, minden kinyújtott kezet elfogadni, minden kínálózó lehetőségre „lecsapni”.

Hogy milyen eredménnyel, annak megítélését másokra bízom.

A Magyar Néprajzi Atlasz anyagának gyűjtése

Még 1967-ben beszéltem dr. Barabás Jenővel, az ELTE Néprajzi Tanszékének professzorával, aki azok közé a kiváló néprajzkutatók és -oktatók közé tartozott, akik nem nézték le az úgynevezett „önkéntes néprajzi gyűjtőket”, hanem igyekeztek bennünket „rendeltetésszerűen” használni, vagyis bevonni a néprajztudomány gyűjtő és feldolgozó munkájába. Tudomást szerezve moldvai útjaimról, s azonnal „lecsapott” rám, hiszen akkor szervezte többedmagával a Magyar Néprajzi Atlasz anyagának gyűjtését, aminél különös nehézségeket okozott Románia együttműködésének hiánya. Ezt a gondot az erdélyi anyag összegyűjtése során meg lehetett oldani, de Moldvára nem volt jelentkező. Harmadmagammal – Kóka Rozáliával és Kelemen Andrással – első moldvai útítársammal – vállalkoztunk a feladatra, mivel akkor már volt ott valamelyes helyismeretünk. Nem állítom, hogy szakmai szempontból mi voltunk a legalkalmasabbak erre a munkára, de „ha nincs ló...” alapon végül is számottevő néprajzi anyagot hoztunk a készülő Magyar Néprajzi Atlasz számára. A magam részéről még próbagyűjtéseket is végeztem a Vác melletti Kosdon és a háromszéki Alsócernátonban, s mindhárman többször is megfordultunk az 1940-es években Baranyába telepedett modvai csángómagyarok között, hogy Egyházaskozáron, Mekényesen, Szárászon tájékozódjunk és emberi kapcsolatokra tegyünk szert a helyszíni gyűjtéshez.

Összehangolt munkánk eredményeként összesen nyolc településről hoztunk adatokat: *Balusest, Bogdánfalva, Külsőrekecsin, Lészped, Magyarfalu, Ploszkucén, Szabófalva, Tatros*. Mai szemmel és ésszel tekintve nem kevés kívánnivaló található a gyűjtött anyagokban, de az eredmény mégis több volt a semminél. Erőfeszítéseink eredményeként az Atlasz térképlapjain Moldva nem fehér foltként éktelelenkedik.

Moldvában végzett további gyűjtéseim és kutatásaim is részben az Atlaszhoz gyűjtött anyagokhoz kapcsolódtak, s lehetővé tették, hogy sokféle témakörben folytathassam a munkát.

A Baranyába települt moldvai magyarok kutatása

Nem veszték kárba az előzetes teregyakorlatok sem, amit a Baranyába települt csángók között kezdtünk, mintegy bemelegítésként. Dr. Kelemen Andrással antropológiai vizsgálatot végeztünk Egyházaskozáron (Kelemen 1988: 1030), Kóka Rozália Mekényesen kezdte a lézpedi halottlátó „szent leán” anyagának gyűjtését, majd publikálását (Kóka 1982: 29, 2006), én pedig az zömmel Moldvából áttelepültekből álló egyházaskozári termelőszövetkezetek történetének agrárszociográfiai feldolgozásával igyekeztem bemutatni azt a folyamatot, aminek során az évszázados moldvai hátránnyal Baranyába kerültek néhány évtized alatt „behozták” a gazdálkodás módjában mutatkozó elmaradásukat és hamarosan a járás első közös gazdaságai közé kerültek (Halász 1970: 47, 1971: 149, 1980: 33).

Helynevek gyűjtése

Moldvai útjaim során minden lehetőséget felhasználtam arra, hogy a meglátogatott településeken összegyűjtsem a belterületi és külterületi helyneveket. Ez nem volt könnyű munka, mert az „adatközlők” otthonaiban való elsődleges tájékozódás után, be kellett járni a terepet is, vagyis a falu egész – sokszor nem éppen kicsi – határát. Hivatalos helyről való térképek beszerzéséről álmodni sem mertem, de fontos volt, hogy a különböző helyneveket feltüntethessem egy bármily hevenyészett és vázaltszerű térképen, másrészt pedig mert a helyek „személyes” meglátogatása jótékonyan megmozgatta helybéli barátaim emlékezetét, újabb és újabb nevek kerültek felszínre és örvendetesen gyarapodott a helynevekre vonatkozó ismeretanyag is. A helynévgyűjtés egyetlen módszerét nem alkalmazhattam Moldvában, nevezetesen a levéltári, vagy legalábbis az írásos forrásokhoz – ha voltak egyáltalában – nem juthattam hozzá.

Ezzel a „korlátozott” módszerrel kilenc településről tudtam annyi ismeretanyagot összegyűjteni, amit már érdemes volt publikálni. Erre jó lehetőséget nyújtott nemrég elhunyt Hajdú Mihály barátom, aki a *Magyar Névtani Dolgozatok* című füzeteket szerkesztette, s készséggel helyet adott helynévgyűjtéseimnek, amiknek többsége ebben a sorozatban jelent meg: Magyarfalva, Lészped, Onyest, Kléze, Pusztina, Külsőrekecsin, Lábnyik, Szabófalva, valamint Diószén, Lujzikalagor, Somoska (Halász 1981, 1983a, 1983b, 1986, 1987, 1994b, 1994d, 1997, 2005a, 2018b, 2020a). (31–32. képek) Ezek a közlések természetesen arra is lehetőséget adtak, hogy egy-egy település dióhéjba foglalt történelmét is összeállíthassam és közölhessem. A helynevek alapján egy elméleti tanulással szolgáló tanulmányt is készítettem (Halász 1999). Természetesen legalább kétszer ennyi településről van annyi anyagom, amit viszonylag kevés munkával közölhetővé lehetne tenni, ez azonban még nyomasztó adóságaim közé tartozik.

S ha már a *Magyar Névtani Füzetek*nél tartunk, elmondom, hogy akkori feleségemet is bevontam a „csángó kutatásba”, rávettem és hozzásegítettem, hogy a moldvai magyarok gyógynövényismeretére és -használatára vonatkozó anyagát közlétegye (Halászné Zelnik 1981, 1987).

A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület

Az 1970-es években, Domokos Pál Péter moldvai témájú előadásai és nem utolsósorban a táncház mozgalom által keltett társadalmi érdeklődés nyomán egyre több magyarországi fiatal látogatott a moldvai magyarokhoz. Ennek az érdeklődésnek többféle gyökere volt: a kalandvagytól a népművészeti tárgyak adásvételén keresztül a néphagyomány iránti jó szándékú, esetleg akár tudományos érdeklődésig. Volt, aki fényképezte a moldvai népeletet, volt, aki népdalt, népmesét gyűjtött, viseletet kunyerált vagy vásárolt, s volt, aki éppen csak megjárta magát, hogy aztán elmesélhesse a barátainak: voltam Moldvában! Az 1970-es évek közepén merült fel a gon-

dolat, össze kellene hangolni ezt a spontán érdeklődést, hogy a tudománynak, sőt maguknak a moldvai magyaroknak is hasznuk legyen belőle. Mint a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának titkára, vállalkoztam egy afféle néprajzi-módszertani tanácskozásnak nevezett találkozó megszervezésére, amire az érdi művelődési központban került sor. Száznál több meghívót küldtünk szét és hetvennél többen jöttek össze. Főként arról beszéltünk, hogy fontos volna: ne csak nézelődni járjunk Moldvába, hanem gyűjtsünk is, persze elsősorban nem tárgyakat, hanem ismeretanyagot. Ehhez jó segítségül lettek volna a Néprajzi Múzeum Adattárának kisebb-nagyobb kérdőívei, gyűjtési útmutatói; ha pedig tárgyakat hoz valaki, ne kótyavetyélje el, hanem ajánlja fel megvétele a múzeumnak. Elhangzott ezen az érdi művelődési otthonban rendezett találkozón az is, hogy a Moldvából hozott néprajzi tárgyak lehetőleg múzeumi értékesítéséből származó pénzek egy részét legalábbis arra fordíthatnánk, hogy moldvai ismerőseinket, barátainkat meghívassuk Magyarországra és szorosabbra tehessük velük a kapcsolatainkat.

A belügyi „elhárítás” azonban – úgymond „a román érdekekre való tekintettel” – napokon belül lecsapott a társaságunkrara, legalábbis rám és még néhány társamra, ma sem tudom pontosan, hányunkra. Még a találkozón résztvevő Domokos Pál Pétert is kihallgatták, s mindnyájunkat megfenyegettek: hagyjuk abba az effajta tevékenységet, mert még börtönbe is kerülhetünk. Így aztán a szervezett „csángókutatásra” akkor még nem volt lehetőség. A téma azonban továbbra is vonzotta egyfelől azokat, akik a romantikát keresték a hazai és romániai „szekusok”, meg a helybeli besúgóik által „elaknásított” terepen, másfelől tartalmas lehetőséget kínált azoknak, akik a hagyomány archaikus rétegeiben keresték a magyar múlt emlékeit. Egyre több hazai folyóirat közölt moldvai magyarokkal foglalkozó írásokat, Lugosy László szép és megrázó filmet készített a Lészpedről 30 estrendeje Mekényesre települt Simon Ferenc Józsefnéről és látogatására érkezett testrvéréről és leányáról. A diktatúra korlátolt lehetőségei között az úgynevezett „másként gondolkodók” – valójában a nemzet iránti felelősséggel *gondolkodók* – a tudományos érdeklődéssel összefonódó nemzeti elkötelezettség zászlajára írhatták a „világ legelfeledettebb kisebbségének” ügyét. Így aztán 1990-ben nem volt nehéz összegyűjteni azt a 10-12 embert, akivel megalapíthattuk a Lakatos Demeter szabófalvi költő nevét viselő kulturális egyesületet, amit aztán 1990. szeptember 27-én vett nyilvántartásba a bíróság. Fő célkitűzésünk (1) a moldvai csángómagyarok történelmével, néprajzával és sorsával foglalkozók munkájának összehangolása és segítése; (2) a moldvai csángómagyarok művelődési értékeinek, társadalmi és politikai helyzetének minél szélesebb körben való megismertetése; (3) a moldvai magyarokkal való kulturális, vallási és emberi kapcsolatok elősegítése volt. Elnökünk Benda Kálmán volt, a titkári teendőkkkel magam igyekeztem megbírkózni.

Ez alkalommal sem hely, sem idő arra, hogy a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület keretében a moldvai magyar közösségek körében végzett gyűjtésekről és kutatásokról teljes képet adjak, csupán néhány rendezvényünket és kiadványunkat említem. Mindenekelőtt egyesületünk tiszteletbeli elnöke, Domokos Pál Péter 90. születésnapja alkalmából, 1991-ben rendezett konferenciát, ahol 23

előadás hangzott el, majd jelent meg (Halász szerk. 1993). A 20. század utolsó évtizedének elején, a nemzeti kormányzás időszakában, a kulturális ügyekkel foglalkozó minisztérium egyesültünkön keresztül támogatta az Erdélyben, Magyarországon tanuló moldvai diákokat, a csíkszeredai József Attila Általános Iskola és a budai Nemzetközi Előkészítő Intézet tanáraival közösen pályázatokat írtunk ki, versmondó és énekes vetélkedőket szerveztünk az ott tanuló csángómagyar diákok számára, amik jó alkalommal szolgáltak e kevéssé ismert népcsoportunk minél szélesebb körben való megimertetésére. Libisch Győző szerkesztésével és Beke György előszavával két kötetben kiadtuk Lakatos Demeter szabófalvi parasztköltő hozzáférhető verseit, leveleit és prózai írásait (Lakatos 2003) (40–41. képek). Öt füzet látott napvilágot a csángók kultúrájával és sorsával foglalkozó témákban. Ezeket Budapesten jelentettük ugyan meg, de anyaguk túlnyomó része a moldvai magyarok által őrzött művelődési értékeket közvetíti. Az első füzet azt a mintegy másfélezer bibliográfiai tételt tartalmazza, amit a moldvai magyarokra vonatkozó kutatás helyzetével foglalkozó tanulmányom készítése, majd a *Katolikus Lexikon* és az *Új Révai Lexikon* csángó helytörténeti szócikkeinek összeállítása során tekintettem át, s úgy gondoltam, hogy hasznos lesz, ha a témával foglalkozók rendelkezésére bocsátom (Halász összeáll. 1996) (34. kép). A füzetek 2. száma a Csángó sorskérdésekről 1994 októberében, Újkígyóson rendezett tanácskozás 23 előadásának szerkesztett szövegét tartalmazza (Halász szerk. 1997) (35. kép). A 3. füzetben a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület első tíz évének történetét adtuk közre (Halász összeáll. 2002) (36. kép), a negyedik füzet a Domokos Pál Péter születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásainak szerkesztett szövegeit (Halász szerk. 2004) (37. kép), az ötödik pedig egyesületünk elnökének, Jáki Sándor Teodóznak 75. születésnapja tiszteletére rendezett tudományos ülés 9 előadását tartalmazza (Halász szerk. 2006) (38. kép). Ezekon kívül tervben volt még legalább két füzet megjelentetése, de nem volt rá pénzünk. Az egyikben a Magyarországon tanuló csángó diákok által falujukról írt kisebb, de sok fontos néprajzi adatot tartalmazó írások kerültek volna, a másikba pedig azok az előadások, amelyeket tagjaink, valamint meghívott előadók tartottak a Lakatos Demeter Egyesület rendszeres összejövetelein különböző alkalmakkor és témákban. Gyimesbe költözésem (2010) után jelent meg a *Csángó füzetek* 6. száma, amiben Petrás Incze János születése 200. évfordulója alkalmából, Egerben rendezett konferencián elhangzott előadások kaptak helyet. Ezt a füzetet az egyesület elnökeként dr. Barna Gábor, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének vezetője szerkesztette (Barna szerk. 2014) (39. kép).

A megjelent és a tervezett *Csángó füzetek* tehát annak a kutató műhelynek a motorját kívánták betölteni, ami a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület egyik fő értelmét adta, nevezetesen hogy a nyilvánosság lehetőségének megteremtésével ösztönözze a moldvai magyarok iránt érdeklődőket a minél szakszerűbb néprajzi gyűjtőmunkára és a gyűjtés eredményének közzétételére. Meg kell azonban mondanom, hogy az egyesület nem tudta, vagy mondjuk úgy én magam nem tudtam a kívánt mértékben és eredménnyel működtetni a munkaközösségnek csak

korlátozott mértékben tekinthető egyesületet. Talán a kezdeti munkakörülmények, a hazai és a romániai rendőreg által veszélyeztetett állapotok miatti illegalitás és fél illegalitás állapota volt az, ami nem kedvezett a közösségi összefogásnak, ami sokszor bűvópatak-szerű egyéni akciókra szorította a munkánkat. Talán a civil szerveződés természetéből adódott az együttműködés, az egymás keze alá dolgozás igényének és feltételeinek hiánya. Az is lehet, hogy „mi már csak ilyen magunknak való vagyunk”, a lényeg az, hogy néhány esettől eltekintve nem sikerült igazi munkaközösséggé válnunk. (42. kép)

Természetesen ezzel a kívánatosnál – véleményem szerint – csekélyebb mértékű összedolgozással is jelentős teljesítmények születtek a Lakatos Demeter Egyesület tagjainak munkája nyomán, amiket azonban – bármennyire is jól esne – nem merném egyértelműen egyesületünk teljesítményei közé sorolni. Sem a magamét, sem a többiekét. Persze egy szépen zöldellő fánál sohasem tudhatjuk biztosan, hogy honnan szívja az éltető nedvet a levélzetéhez, virágzásához, gyümölcseihez.

De hát nem is ez a legfontosabb kérdés, hanem hogy azok a kezdeményezések, amiket néhányan a legsötétebb diktatúrák idején indítottunk a moldvai csángómagyar értékek és érdekek számbavétele és felmutatása érdekében, az utóbbi három évtizedben számottevő eredményeket hoztak. Csak a magam munkáját tekintve, a tilosban kezdett, többé-kevésbé bujkálva, üldözötten gyűjtött néprajzi anyagot az elmúlt évtizedekben tudtam kiegészíteni, kiteljesíteni, tanulmányokká, könyvekké, tanulmánykötettké formálni. Reménykedem, hogy a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturlis Egyesület vezetői, vagy tagjai között akad majd vakaki, aki összeállítja az egyesület tagjai témába vágó publikációinak listáját, amiből érzékelhető lesz az alapítók szándékának megvalósulása.

A sors keserves ellentmondásának érzem, hogy bár a legnehezebb körülmények között gyűjthettem Moldvában a legértékesebb néprajzi anyagot, hiszen akkor még éltek a hagyományos paraszti tudás teljességének birtokában lévő emberek; ma pedig, amikor már akár kamerával és reflektorfénynél is gyűjthetünk, lassan teljesen elfognak, vagy legalábbis megkopott az emlékezetük. Csak a magam példájára tekintve: amit az 1960-as, 70-es, 80-as években összegyűjtöttem, az ma már a tudományt szolgálhatja. A moldvai magyarok helynévanyagára, hiedelemvilágára (Halász 2005a), hagyományos állattartására (Halász 2007), növényismeretére (Halász 2010), földművelésére (Halász 2015), a párválasztás, a lakodalom és a gyermeknevelés szokásanyagára vonatkozó anyagom (Halász 2020a) immár könyvekben is hozzáférhető; a hagyományos teherhordás, a veteményezés, az árutermelés, a kendermunka, a szappanfőzés, a tavaszi ünnepkör szokásainak ismeretanyaga kötetbe gyűjtve (Halász 2002); a hagyományos moldvai gyűjtögetésre, halászatra, méhészetre, aratásra, szőlőművelésre, szénamunkára, a kutak készítésére és használatára vonatkozó ismeretanyag tanulmánykötetben hozzáférhető, vagy éppen ebben a gyűjteményben válik közkinccsé. S ha a gondviselés is hozzájárul, számos részlet tudok még majd közölni azokból a szinte mágnesként összegyűjtött értékekből, amiknek – csak most számoltam utána – talán a felét, de mindenképpen az értékesebb felét – abban a bizonyos „tilosban” ismerhettem meg és gyűjtöttem össze.